

VÁRHEGYI ÉVA

Külföldi tulajdon a magyar bankrendszerben

A magyar bankrendszerben meghatározó szerepet töltenek be a külföldi tulajdonban lévő, zömmel külföldi bankok által irányított hitelintézetek. A külföldi bankok egy része zöldmezős beruházással, más része a privatizáció keretében vásárlással szerezte tulajdonát. A szerző a bankok különböző csoportjainak összehasonlításával megvizsgálja, hogy a külföldi tulajdonosok befektetési, piaci és irányítási stratégiái, illetve a piacra lépés időpontja és módja miként befolyásolták a magyarországi érdekeltségeik teljesítményét. A sikeresség okai között kiemeli a korai piacra lépést, a széles körű piaci aktivitást, a rossz örökségek hiányát és a hazai menedzsment alkalmazását. A tanulmány második felében a szerző a külföldi bankok belépésének hatásait próbálja felmérni. A kedvező hatások három körét találja meghatározónak: a bankpiac monopolisztikus jellegének oldását és a verseny erősödését, a bankszektor minőségének javulását, valamint az ország tőkevonzó képességére gyakorolt pozitív hatást.

A pénzügyi szolgáltatások nemzetközivé válása, a nemzeti bankpiacok megnyitása a kilencvenes évek fontos vonása. Az elmaradott pénzügyi rendszerű országokban, így az átalakuló kelet-közép-európai, a dél-európai és a latin-amerikai gazdaságokban különösen gyorsan és erőteljesen ment, illetve megy végbe ez a folyamat. Egy frissen megjelent, a külföldi befektetések hatásait ezekben a térségekben vizsgáló tanulmánykötet lényeges pozitív hatásokat mutat ki mind bankrendszerek teljesítménye (tőkeerő, hitelminőség, jövedelmezőség), mind a bankpiaci verseny (pénzügyi szolgáltatások ára és színvonala) tekintetében (*Claessens–Jansen* [2000]). A kötet egyik tanulmánya az átalakuló országok különleges helyzetét is felvetette abból a szempontból, hogy ezekben – a tervgazdálkodás örökségei miatt – különösen relevánsak lehetnek a bankszektorba történő külföldi belépés pozitív hatásai (*Papi–Revoltella* [2000]).

A külföldi tulajdon szerepét vizsgáló elemzések többnyire a külföldi tőkével működő bankokat vetik össze a hazai tulajdonban lévőkkel. Megtehetik, hiszen a vizsgált országokban a külföldi tőke nélkül működő bankok a privatizációkat és bankalapításokat követően is jelentős súlyt képviselnek. Magyarország azonban különleges helyzetben van: mára szinte egyetlen valódi versenykörnyezetben működő bank sem maradt, amelyekben ne lenne meghatározó szerepe a külföldi tulajdonnak. Nem véletlen, hogy már a hivatkozott kötet magyar szerzők által írt tanulmánya sem csupán a tulajdonforma szerint strukturálta a bankrendszert, noha az még az 1994–1997 közötti időszakot elemezte (*Király és szerzőtársai* [2000]).

Ezért a jelen tanulmány – bár épít a nemzetközi tapasztalatokra és a korábbi magyar elemzés eredményeire – más szempontból vizsgálja a külföldi tulajdon hazai szerepét.

Nem a külföldi és hazai tulajdonú bankokat veti össze, hanem az eltérő piacra lépési stratégiájú csoportokat. Ennek alapján próbálja megtalálni azokat a fontosabb tényezőket, amelyek magyarázatot adhatnak arra, miért mutatnak eltérést a külföldi jelenlét különböző formái a magyar bankrendszer piaci struktúrájára és hatékonyságára gyakorolt hatásaiban. Ezt megelőzően röviden bemutatja a magyar gazdaságpolitikának azokat a jegyeit, amelyek a piacgazdasággá átalakuló országok körében is sajátos tulajdonosi struktúrát eredményeztek a bankrendszerben.

A külföldi tulajdon különleges szerepe a magyar bankrendszerben

A kisméretű magyar gazdaságot már a hetvenes években szoros kapcsolatok kötötték a nyugati gazdaságokhoz. A nyitás elsőként a külkereskedelemben indult meg: mind az export, mind az import GDP-hez viszonyított aránya már a nyolcvanas évek első felében elérte a 40 százalékot. A folyó fizetési mérleg rendszeres hiánya miatt az ország a hetvenes évektől kezdve tetemes külföldi adósságot halmozott fel, ami a nyolcvanas évek végén már elérte a GDP 60 százalékát. A kereskedelem finanszírozása és a külföldi hitelek felvétele szükségessé tette a hazai banki háttér kiépítését is.

A mind intenzívebbé váló kereskedelmi kapcsolatok nyomán már a hetvenes évektől megjelentek az országban a közvetlen tőkebefektetések is. Számos vegyes vállalat alakult nyugati cégek (például a GE, a Siemens, a Shell) részvételével, amelyek banki szolgáltatásokat is igényeltek (Farkas [1999]). Ettől nem függetlenül a vegyesbank-alapítások is beindultak. Az MNB 1979-ben nyugati kereskedelmi bank részvételével megalapította a CIB-et, majd a nyolcvanas évek közepén Citibankot és az Unicbankot. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a külföldi tőke néhány bank (Inter-Európa Bank, Általános Értékforgalmi Bank, Postabank) részleges privatizációja útján is megjelent a magyar bankrendszerben. Mindhárom privatizáció tőkeemeléssel járt együtt.

A rendszerváltás szele a külföldi bankok érdeklődését is felcsigázta a kelet-közép-európai gazdaságok iránt. A magyar bankrendszer vonzerejét az is növelte, hogy itt már 1989-ban megkezdődött a banktevékenységek liberalizálása. Egyrészt mind több bank kapott felhatalmazást a külkereskedelemben kapcsolódó devizaműveletek végzésére. Másrészt ledől a lakossági és vállalati bankok közötti fal: a korábban csak a vállalati ügyfélkörrel kiszolgáló bankok felhatalmazást kaptak lakossági műveletek végzésére is, miközben a lakossági bankok is teljes körű kereskedelmi banki szolgáltatást nyújthattak.

A kormányzati privatizációs program elindításáig, 1994-ig a külföldi és vegyes bankok főleg zöldmezős beruházásokkal, új piacra lépésekkel szaporodtak. A kilencvenes évek elején lépett be a piacra az ABN Amro, a BNP, a Commerzbank, a Creditanstalt, a Credit Lyonnais, a Daewoo, a Dresdner Bank, a HypoVereinsbank, az ING, a Nomura, a Volksbank. Néhány kisebb jelentőségű (csendes) privatizáció is lezajlott: a Westdeutsche Landesbank többségi tulajdont szerzett a csőd szélére jutott Általános Vállalkozói Bankban, a koreai Hanwha átvette az egykori Kulturbankot francia résztulajdonosától. Az 1994-ben működő 44 hitelintézetből 20-ban többségi, 4-ben kisebbségi tulajdonosként voltak jelen külföldi bankok (I. táblázat).

Az 1994-ben beindult és 1995-től felgyorsult bankprivatizáció nyomán a magyar bankpiac legnagyobb szereplői közül is mind többen kerültek külföldi tulajdonban (Várhegyi [1998a], [1998b], [1999]). Mivel a privatizáció domináns módszere a külföldi szakmai befektetőknek történő eladás volt, az esetek zömében az új tulajdonosok többségi vagy kizárólagos tulajdont szereztek a megvásárolt bankban. A szórt tulajdonba adott OTP és Postabank kivételével az eladott bankokban általában jó pozíciójú hitelintézetek szereztek tulajdont: a német Bayerische Landesbank és DG bank, a belga KBC, az osztrák

1. táblázat

A hitelintézetek száma típus és tulajdonos szerint*
(1987–2000)

Megnevezés	1989	1990	1992	1994	1996	1998	2000
1. Kereskedelmi bankok	20	28	33	36	32	31	30
ebből: külföldi tulajdonban	5	14	17	23	26	26	27
– többségi külföldi tulajdonban**	3	12	15	19	24	25	26
– kisebbségi külföldi tulajdonban	2	2	2	4	2	1	1
2. Speciális hitelintézetek***	7	7	6	6	10	13	12
3. Összes hitelintézet (1+2)	27	35	39	44	42	44	42
ebből: külföldi tulajdonban	5	14	19	24	28	31	34
– többségi külföldi tulajdonban**	3	12	17	20	26	29	32
– kisebbségi külföldi tulajdonban	2	2	2	4	2	2	2

* Takarékszövetkezetek és hitelszövetkezetek nélkül.

** A külföldi tulajdonhányad nagyobb vagy egyenlő 50 százaléknál.

*** Specializált hitelintézetek, fejlesztési bankok, jelzálogbankok és lakástakarék-pénztárak.

Forrás: Az Állami Bankfelügyelet jelentései és a Pénzügyi és Tőzsdei Almanach alapján.

Erste, az amerikai GE Capital, az orosz Gazprom Bank. Sor került a korábbi MNB-alapítású vegyes bankok állami részvénypakettjeinek eladására: az olasz BCI egyedüli tulajdonába került a CIB, a Citibankban is egyedüli tulajdonossá vált a világelső anyabank, az osztrák Raiffeisen Zentralbank pedig megszerezte az egykori Unicbank részvényeinek zömét.

A bankalapítások sem szűntek meg teljesen a privatizációs hullám beindulásával. 1994 után lépett zöldmezős alapítással a magyar piacra a Deutsche Bank, a Sociéte Générale, a Rabobank, a Cetelem. 2000 végére a magyar bankszektor alaptőkéjének kétharmada külföldi befektetők, fele külföldi hitelintézetek tulajdonába került (2. táblázat).

2. táblázat

A tulajdonosi szerkezet alakulása
(a jegyzett tőke alapján, százalék)

A tulajdonos típusa	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
<i>I. Hazai tulajdon</i>	86,7	83,5	63,9	50,5	37,2	36,4	32,4	30,8
1. Állam és társadalombiztosítás	67,7	65,8	41,8	35,6	20,3	21,1	17,1	19,3
2. Egyéb hazai intézmények	17,9	15,1	17,8	11,6	14,4	12,5	12,7	9,5
3. Magánszemélyek	1,1	2,5	4,2	3,2	2,5	2,8	2,6	2,0
<i>II. Külföldi tulajdon</i>	12,4	16,0	35,7	45,8	61,1	60,9	65,0	66,6
1. Hitelintézetek	9,9	13,9	26,8	38,9	52,8	46,5	49,9	50,8
2. Egyéb külföldi intézmények	2,6	2,2	8,8	10,1	8,6	14,4	15,1	15,8
<i>III. Elsőbbségi és saját részvény</i>	0,9	0,5	0,4	3,7	1,6	2,7	2,6	2,6
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Magyar Nemzeti Bank.

Az 1994–1997 között lezajlott bankprivatizáció nemcsak a külföldi (főleg banki) tulajdonban lévő bankok számát szaporította, hanem ennél nagyobb mértékben növelte meg a külföldi befolyást a bankrendszer összes eszközeire, mivel a privatizáció során jelentős piaci részesedésű bankok kerültek külföldi tulajdonba (3. táblázat). 2000 végén a bank-

rendszer összes eszközének 68 százaléka többségi (nagy részt kizárólagos) külföldi tulajdonú bankokban koncentrálódott, míg a kisebbségi (de a bank ellenőrzésében meghatározó szerepet betöltő) külföldi tulajdonban lévő OTP 23 százalékot birtokolt. Mindössze 9 százalékos piaci részarányt tudhattak maguknak a külföldi ellenőrzést nélkülöző hitelintézetek (közülük is csak a 4 százalékos súlyú Postabank és az alig egyszázalékos Konzumbank tekinthető piaci szereplőnek, míg a különleges kormányzati feladatokra létesített MFB és Eximbank nem).

3. táblázat

Külföldi tulajdonú bankok aránya a bankrendszer összes eszközében*

Megnevezés	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1. Többségi külföldi tulajdonú bankok**	41,8	46,2	53,0	64,0	66,4	68,1
2. Kisebbségi külföldi tulajdonú bankok	37,5	36,8	40,3	25,0	24,2	22,9
Összes külföldi tulajdonú bank (1+2)	79,3	83,0	93,3	89,0	90,6	91,0
Banki eszközök összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Takarékszövetkezetek, hitelszövetkezetek és lakástakarék-pénztárak nélkül.

** A külföldi tulajdonhányad nagyobb vagy egyenlő 50 százaléknál.

Forrás: a bankok jelentései alapján saját számítás.

A többségi külföldi tulajdonú bankok kétharmados részaránya a kelet-közép-európai mezőnyben is kiemelkedik, pedig az utóbbi két évben a többi átalakuló országban is felgyorsult a bankprivatizáció, és ott is előtérbe kerültek a külföldi szakmai befektetők. Becslések szerint a legfejlettebb nyolc kelet-közép-európai ország együttesében az összes banki eszköz 41 százaléka fölött rendelkeztek a külföldi bankok 1999 végén, azóta a legnagyobb szlovák bank eladásával ez az arány 50 százalék fölé emelkedett (*The Banker*, 2001. március). A PricewaterhouseCoopers elemzése szerint a kilencvenes évek végén a görög és a portugál bankrendszerekben a külföldi bankok súlya alig haladta meg az összes eszközérték 10 százalékát, az olaszban és a spanyolban pedig ennél is alacsonyabb volt (*The Banker*, 2000. november).

A külföldi bankok stratégiái

A belépés motivációi

A magyar piacra belépő külföldi bankokat többféle érdek motiválta, ami eltérő üzleti stratégiákban manifesztálódott. A piacnyitást követő első időszakban fontos motiváció volt, hogy az itt letelepedett külföldi és multinacionális cégeknek és külföldi alkalmazottainak a helyszínen nyújthasson színvonalas szolgáltatásokat. (Idesorolható például a Commerzbank, a Credit Lyonnais).

A piacra lépés másik fontos és egyre általánosabbá váló motivációja a tulajdonos anyabank jövedelmének növelése volt. A fejletlenebb kelet-európai piacok ugyanis jó lehetőséget nyújtottak olyan „extraprofit” elérésére, amire a fejlettebb piacokon már nem volt mód. Fontos eleme e stratégiának az alacsony kockázatú ügyfelek és a nagy volumenű ügyletek megszerzése (multinacionális vállalatok, hazai monopolvállalatok, például a magyar olajtársaság vagy a telekommunikációs vállalat), ami az átlagosnál kisebb költséget tesz lehetővé. (Ez a stratégia elsősorban a történelmi-kulturális kapcsolatok miatt eleve jó helyismerettel rendelkező osztrák bankokat jellemezte: a CA és a Raiffeisen a kilencvenes években profitjának nagyobbik részét a keleti piacokon érte el.)

Néhány piacra lépésnél a motiváció pusztán a jelenlét, a „megfigyelő pozíció” kiépítése volt azzal a szándékkal, hogy a magyar piac várható növekedése esetén mód legyen a terjeszkedésre. (Ez a motiváció feltételezhető a képviselői irodák nyitásakor, vagy például a Nomura bankalapítása esetében, ami néhány éves működés után kivonulással végződött. Ezt a „kiváráó” magatartást fedezhetjük fel a Deutsche Bank eddigi, mérsékelt aktivitást felmutató magyarországi tevékenységében is.)

Zöldmezős befektetés versus bankvásárlás

A befektetési stratégiához tartozott a zöldmezős beruházás és a bankvásárlás közötti választás. A nyolcvanas-kilencvenes évek során a külföldi tulajdonosok megjelenése 25 esetben zöldmezős alapítással, 11 esetben bankvásárlással történt. A piacra lépések kétharmadára 1995-ig került sor (4. táblázat).

4. táblázat

Külföldi bankok piacra lépéseinek száma és módja*

Megnevezés	1979–1989	1990–1995	1996–2000	Összesen
1. Piacra lépés bankvásárlás útján	1	6	4	11
ebből: többségi tulajdonnak járó	0	3	3	6
2. Piacra lépés zöldmezős beruházással	4	13	8	25
ebből: többségi tulajdonnal járó	2	9	7	18
3. Összes piacra lépés (1+2)	5	19	12	36
4. Kilépés a piacról	0	0	2	2

* Takarékszövetkezetek, hitelszövetkezetek és lakástakarék-pénztárak nélkül.

Forrás: a bankok jelentései alapján saját számítás.

A korán piacra lépő külföldi bankoknak még nem volt választási lehetőségük, hiszen a kormányzati privatizációs stratégia elfogadásáig csak kisebbségi tulajdonosként (lásd Inter-Európa Bank, Postabank) volt mód bankvásárlásra. Stratégiai befektetőként csak 1994-től, az állami portfóliótisztítás után lehetett bankot vásárolni. A privatizáció útján tulajdont szerzett külföldi bankok mindegyike többségi (döntő részben kizárólagos) tulajdonra törekedett, ami a stratégiai befektetés motivációját tükrözi. Ugyancsak ezt támasztja alá az, hogy a bankot vásárló tulajdonosok komoly tőkeemeléseket hajtottak végre, és jelentős információtechnológiai és hálózatfejlesztési beruházásokba kezdtek.

A bankprivatizáció beindulását követően már kevés zöldmezős bankalapításra került sor Magyarországon. Ennek okát – éppen a 1990–1995 közötti zöldmezős bankalapításoknak köszönhetően – a piac telítődésében és a verseny erősödésében lelhetjük fel, valamint abban, hogy a magyar bankpiac mérete nem bővült. Az összes banki eszköz GDP-hez viszonyított arányával mért áthatolás (*penetration*) folyamatosan csökkent a kilencvenes években, hogy az ezredfordulón a nemzetközi összehasonlításban rendkívül alacsony 64 százalékon állapodjon meg (lásd később a 10. táblázatot). A PricewaterhouseCoopers elemzése szerint az európai bankszektorok áthatolása a gazdaságban 50 százalék (Románia) és 300 százalék (Svájc) között mozog (*The Banker*, 2000. november).

A bankok piacra lépési stratégiáit a fejlettebb bankrendszerekben beindult fúziós és felvásárlási folyamatok is módosították, minthogy befektetéseik nagy része az ottani pozíciók erősítésének szolgálatába terelődött át. A kilencvenes évek második felében a magyar piacra belépett külföldi bankok elsősorban nem a nagyobb piaci szegmenseket

célozták meg, hanem inkább a piaci réseket: ekkor alapították az „autós bankokat” (Opel, Porsche), valamint a fogyasztási hitelezésre (Cetelem), illetve a lakásfinanszírozásra szakosodott hitelintézeteket.

A kilencvenes évek vége felé kilépések is megfigyelhetők a piacról, bár ezek általában nem jelentették a magyar pénzügyi piacról való távozást, inkább csak bizonyos üzletágak eladását (például az ING eladta a Citibanknak a lakossági üzletágát) vagy tevékenységek feladását (például a Nomura Bank befektetési társasággá alakult át). Az esetek egy részében az anyabankok tulajdonosváltása vagy összeolvadási-felvásárlási (M&A) akciója készített a magyar piacról való kilépésre (például az EKB eladására a Citibanknak akkor került sor, amikor a fő tulajdonos, a Bank Austria a CA tulajdonosává vált, amelyik már jelen volt a magyar piacon).

Irányítási módok

A külföldi befektetők stratégiájának fontos eleme a működtetett *bank irányításának kialakítása*. A magyar banktörvény előírja, hogy az igazgatóság tagjai között legalább kettőnek magyar állampolgárnak kell lennie, továbbá legalább kettőnek a bank alkalmazásában kell állnia. A törvények által megszabott keretek között is sok lehetőség nyílik arra, hogy a tulajdonos a számára megfelelő személyi struktúrát válassza meg. A legfontosabb kérdés talán az, hogy kire bízta a bank stratégiai és operatív irányítását, illetve mekkora döntési hatáskört szab ki számukra. A külföldi stratégiai befektetők egy része a vezérigazgató és helyettesei kiválasztása során támaszkodott a hazai szakemberekre, sőt, néhány esetben az igazgatóság elnöke is közülük került ki. Más részük inkább az anyabank szakembereit delegálta a magyar leánybank vezető posztjaira.

A kétféle stratégia gyakran földrajzilag elkülöníthető tulajdonosokat jellemez: a magyar viszonyokat történelmi-kulturális okok miatt jobban ismerő osztrák, német és olasz tulajdonosok gyakrabban bízták helyi vezetőkre bankjukat, mint más (például amerikai, ázsiai) tulajdonosok. Az előbbiek támaszkodhattak a nyolcvanas években a Magyar Nemzeti Bank nemzetközi főosztályán, a Magyar Külkereskedelmi Bankban, illetve az MNB külföldi leánybankjaiban és kirendeltségein viszonylag korszerű bankismeretekre szert tett szakemberállományra (Várhegyi [1996]).

A vezérigazgató és az operatív menedzsment személyeinek kiválasztása a bank piaci stratégiájával is összefüggött. Azok a tulajdonosok támaszkodtak inkább a helyi vezetőkre, amelyek az üzleti stratégia kialakítását is a helyi viszonyokat ismerő szakemberekre bízták, míg ott alkalmaztak külföldi vezetőket, ahol a stratégiát is a központban dolgozták ki. Az előbbire jó példa az MKB-t megvásárló Bayerische Landesbank, az olasz BCI tulajdonába lévő CIB, az osztrák tulajdonú Raiffeisen, míg az utóbbira a Budapest Bankot megvásároló GE, vagy a holland ABN Amro.

Piaci stratégiák

A külföldi tulajdonosok a piaci stratégiákban is eltérő vonásokat mutatnak. Ezek az eltérések részben összefüggnek a piacra lépés időpontjával és módjával, hiszen a korán belépőknek – és köztük is a zöldmezős befektetőknek – volt leginkább módjuk a nagymértékű piacszerzésre. E bankok aknázhatták ki leginkább az állami bankok gyenge szolgáltatásaival szemben élvezett versenyelőnyüket, amit a magyar állam adókedvezménye és az anyabank olcsó forrása is erősített (Várhegyi [1995a]). A privatizációs vásár-

5. táblázat

Az egy százalék feletti piaci részesedésű kereskedelmi bankok piaci pozíciója az összes eszköz alapján

Név	A tulajdon-szerzés		Piaci pozíció (százalék)		A pozíció változása (százalék-pont)
	módja*	ideje	2000	1993	
OTP Bank	V	1995	22,9	31,6	-8,7
Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB)	V	1994	9,4	9,1	0,3
CIB Bank	Z	1979	8,0	4,2	3,8
Kereskedelmi és Hitelbank (K&H)	V	1997	7,3	8,8	-1,5
ABN Amro Bank (1993: MHB)	V	1996	5,9	13,6	-7,7
Raiffeisen Bank	Z	1986	4,1	1,4	2,7
Budapest Bank	V	1995	4,0	6,0	-2,0
Postabank	V	1990	3,9	6,4	-2,5
Általános Értékforgalmi Bank (ÁÉB)	V	1990	3,9	1,0	2,9
Bank Austria Creditanstalt	Z	1990	3,8	1,0	2,8
Citibank	Z	1986	3,7	1,4	2,3
Erste Bank (1993: Mezőbank)	V	1997	2,4	1,3	1,1
HypoVereinsbank	Z	1993	2,2	-	2,2
Inter-Európa Bank	V	1989	1,8	1,5	0,3
ING Bank	Z	1991	1,7	0,8	0,9
Magyar Takarékbank	V	1997	1,4	1,4	0,0
Commerzbank	Z	1993	1,7	0,4	1,3
BNP-Dresdner Bank	Z	1991	1,1	0,6	0,5
Együtt az egy százalék feletti méretű bankok ezekből:	-	-	89,2	90,5	-1,3
- többségi külföldi tulajdonú**	-	-	62,4	52,5	9,9
- kisebbségi külföldi tulajdonú**	-	-	26,8	38,0	-11,2
- zöldmezős beruházással alapított	-	-	26,3	9,8	16,5
- privatizált	-	-	62,9	80,7	-17,8

* V: vásárlás privatizáció útján, Z: zöldmezős beruházás.

** Az 1993–2000 közötti évek többségében.

Forrás: a bankok jelentései alapján saját számítás.

lással belépett külföldi tulajdonosok többnyire nem tudták megtörni bankjuk piacvesztési folyamatát (5. táblázat).

A teljes bankpiacon elért pozíció mellett sok bank komoly pozíciót szerzett egyes piaci szegmensekben. A külföldi bankok kezdetben elsősorban a vállalati piacon aktivizálódtak, míg lakossági piacon csak a magas jövedelmű ügyfélkörnek nyújtottak szolgáltatást. A vállalati piacon az átlagosnál is jobban bővítette piacát például a CIB, a Raiffeisen, míg az ING és a BA-CA a befektetési banki üzletágban épített ki komoly pozíciót. A lakossági piacon a Citibank szerzett hamar ügyfeleket, a többiek csak később követték. A kártyaüzletben élenjáró, de csődbe jutott Dunabank felvásárlásával jelentős lakossági ügyfélkört szerzett ING viszont néhány év múlva kilépett erről a piacról, eladva üzletét a Citibanknak. A GE tulajdonába került Budapest Bank hiába ért el jelentős piaci részesedést a fogyasztási hitelezésben, a vállalati körben elszenvedett piacvesztését ez sem tudta kompenzálni.

A külföldi bankok teljesítménye Magyarországon

A külföldi tulajdonú bankok eltérő sikereket mutattak a magyar bankpiacon. Általában jobb teljesítményt nyújtottak a zöldmezős beruhásként létesített bankok, mint a privatizáltak, amelyek többsége szintén stratégiai befektetők ellenőrzése alá került. Ez azt jelzi, hogy a külföldi tulajdonú bankok teljesítményében a választóvonalat inkább az örökölt problémák megléte vagy hiánya jelentette, mint a tulajdonlás típusa.

Nem minden zöldmezős bankalapítás hozta meg azonban az eredményeket a tulajdonosok számára. Jó néhány esetben többéves működés sem vezetett megfelelő jövedelmezőséghez. Általában azok a bankalapítások vallottak kudarcot, amelyek több év alatt sem tudtak jelentős piaci részesedésre szert tenni a magyar piacon, ugyanakkor nem szűk piaci szegmensen (például autófinanszírozás, fogyasztási hitelezés) működtek.

A sikerek és kudarcok okainak jobb megértését segítheti, ha a piacra lépés jellege (zöldmezős beruházás, privatizációs vásárlás), a tulajdonos típusa (szakmai, portfólióbefektető), valamint az 1996–1999 évek átlagos teljesítményei alapján csoportokba rendezzük a bankokat. A hitelintézetek közül azokat vettük figyelembe, amelyek 1999-ig már legalább öt éve működtek külföldi tulajdonosi kontroll alatt.¹

A jól teljesítő bankok négy csoportja különíthető el a tulajdonosok befektetési és piaci stratégiái alapján:

1. zöldmezős beruházással alapított, széles piacon expandáló sikeres bankok (CIB, Raiffeisen, BA-CA, Citibank és kisebb mértékben a BNP),
2. zöldmezős beruházással alapított sikeres „niche” (rés piacú) bankok (Porsche és Daewoo),
3. stratégiai tulajdonosoknak privatizált sikeres bankok (MKB, ÁÉB),
4. a külföldi portfólióbefektetők kisebbségi tulajdonába került sikeres nagybank, az OTP.

A jól teljesítő bankok négy csoportjába összesen tíz bankot tudunk besorolni a 23 bank közül. Ezek többsége zöldmezős beruházással létrejött bank. A privatizált bankok közül mindössze hármat találtunk, amelyik mind piaci, mind hatékonysági szempontból sikeressé vált a privatizációt követően.

A gyengén teljesítő bankok három csoportja különíthető el a tulajdonosok befektetési stratégiái alapján:

1. a zöldmezős beruházással létrejött, mérsékelt teljesítményt nyújtó, széles piacú bankok (ING, Commerzbank, HypoVereinsbank, Volksbank),
2. a zöldmezős beruházással létrejött, mérsékelt teljesítményt nyújtó, rés piacú (IC),
3. a stratégiai befektetőknek privatizált, mérsékelt vagy gyenge teljesítményt nyújtó bankok (ABN Amro, K&H, Budapest Bank, Takarékbank, Erste, Hanwha, IEB, WestLB).

A 6. táblázat a különböző csoportok 1996–1999 közötti átlagos teljesítményét szemlélteti néhány mutató alapján. A jövedelmezőségi és költséghatékonysági mutatók szerint a zöldmezős beruhásként alapított bankok jobb együttes teljesítményt nyújtottak, mint a privatizáltak, noha az utóbbiak magasabb kamatrést realizáltak. A privatizált bankok gyengébb teljesítménye kisebb mértékben a magas működési költségekkel, nagyobb mértékben a magasabb céltartalékképzéssel magyarázható. Az utóbbi teszi érthetővé, hogy miért sokkal nagyobb az eltérés a jövedelmezőségi mutatókban, mint az eszközök árnyában mért bruttó jövedelemben és a költséghatékonyságban.

¹ A Postabankot az 1998-as állami megsegítése, majd államosítása miatt kihagytuk a vizsgált bankok sorából. Az időszak megválasztásában a kezdőévet az indokolja, hogy addig lezárult az állami bankkonszolidáció folyamata, és a privatizáció is előrehaladt, a záróévet pedig az, hogy legkésőbb erre az évre állnak rendelkezésre teljes körű adatok a bankokról.

6. táblázat

A külföldi tulajdonú bankok kiválasztott csoportjainak teljesítménye
(1996–1999 közötti átlagos értékek)

Bankok csoportjai (bankok száma)	ROA	ROE	Becsült kamatrés*	Nettó kamat- jövede- lem az eszközök száza- lékában	Bruttó jövedelem az eszkö- zök szá- zalékában	Műkö- dési költsé- gek az eszközök százalé- kában	Működési költsé- gek a bruttó jövede- lem szá- zalékában
Összes bank (23)	1,22	15,84	6,80	4,18	6,89	3,51	50,96
Zöldmezősen alapított (12)	1,99	19,51	4,55	3,93	6,36	3,01	47,28
Szakmai befektetőknek privatizált (10)	0,53	6,49	6,28	3,58	6,65	3,85	57,86
Portfólióbefektetőknek privatizált (1)	1,49	31,24	10,38	4,86	7,09	3,49	49,27
<i>Zöldmezősből:</i>							
Széles piacú (9)	1,99	20,10	4,55	3,91	6,31	2,96	47,02
– széles piacú jó (5)	2,65	25,76	4,94	4,23	6,80	2,85	41,87
– széles piacú gyenge (4)	0,28	3,09	3,54	3,06	5,00	3,27	65,29
Réspiácú (3)	1,91	11,18	4,36	4,62	7,78	4,06	52,24
<i>Szakmainak privatizáltból:</i>							
– jól teljesítő (2)	1,93	20,44	5,24	3,31	5,18	1,72	33,12
– gyengén teljesítő (8)	-0,10	-1,35	6,75	4,09	7,95	4,81	60,54

* Becslés a publikus mérlegek és eredménykimutatások alapján. (Kamatbevétel a kamatozó követelések százalékában *minusz* kamatkiadás a kamatviselő kötelezettségek százalékában.)

Forrás: a bankok jelentései alapján saját számítás.

Az alcsoportokat is bevonva a vizsgálatba, látható, hogy nagyobbak az eltérések a főcsoportokon belül, mint közöttük. A zöldmezős beruházásként megalakult bankok között is szép számmal vannak gyengén teljesítő bankok (a 12 közül 5), noha többségük tulajdonos anyabankja tőkeerős, a nemzetközi piacon jó pozíciókkal és teljesítménnyel rendelkező bankok (például ING, Commerzbank). Ezeknél a gyenge teljesítmény nem magyarázható a rossz örökségekkel, ami a privatizált bankok többségét jellemzi, hanem a nem megfelelő piaci stratégiával és/vagy az irányítási problémákkal.

A privatizált bankok között is vannak azonban jó teljesítményűek (OTP, MKB, ÁÉB), bár itt a gyengén teljesítők a dominánsak (11 közül 8). A csak 44 százalékban külföldi portfólióbefektetők által tulajdonolt, és 56 százalékban belföldi pénzügyi befektetők szórt tulajdonában lévő, alapvetően a menedzsment által irányított OTP a privatizáció óta javuló teljesítményt nyújt. Ebben fontos szerepe lehet a vezetők személyes tulajdonosi érdekeltiségének és szakmai színvonalának, továbbá a bank folyamatos tőzsdei megmértetésének. A stratégiai befektető hiányát részben pótolja, hogy a szórt tulajdonosi struktúrában a külföldiek (főleg amerikai nyugdíjalapok) részvénypakettjét egy letétkezelő képviseli a bank közgyűlésein. Az OTP jó jövedelmezősége azonban nagymértékben köszönhető a lakossági piacon betöltött vezető pozíciójának (40 százalékos részesedés a betétekből és 50 százalékos a hitelekből), ami a korábbi monopolhelyzetéből fakad. Ezt tükrözi a bank által realizált kimagasló kamatrés, ami a kimagasló bruttó jövedelem fő forrása.

A stratégiai befektetőknek eladott tíz bank közül azonban eddig csak kettő nyújtott egyértelműen jó teljesítményt: a Bayerische Landesbank tulajdonába került MKB és az

orosz Gazprom Bank által megvett ÁÉB. Az előbbi sikerében fontos szerepet játszik az, hogy a német tulajdonos színvonalas magyar vezetőkre bízta a bank stratégiájának alakítását és operatív irányítását.

A gyenge teljesítményt nyújtó privatizált bankok többsége máig nem tudott megszabadulni rossz örökségeitől: a magas működési költségektől és az átlagot meghaladó céltartalékképzéstől, amelyek a rossz hatékonyságú fiókhálózattal, a gyenge információs technológiával és a gyenge minőségű ügyfélkörrel függnek össze. Sok bank esetében emellett az új tulajdonos által kialakított irányítás is kudarcot vallott. Néhány, a nemzetközi piacokon általában sikeres tulajdonos Magyarországon is a fejlettebb országokban bevált stratégiát próbálta követni, és a helyi viszonyokat nem ismerő menedzsmentet alkalmazott.

A nemcsak kimagasló teljesítményt nyújtó, de jó piaci pozíciót is felépítő zöldmezős bankokban közös a régi jelenlét a magyar piacon: a négy közül három már a nyolcvanas években is itt működött, de a negyedik is tízéves múltra tekinthet vissza (7. táblázat). A régen magyar piacra lépett sikeres külföldi bankok nemcsak a vegyes bankoknak kezdetben adott adókedvezményből profitálhattak, hanem (főleg) abból, hogy a megfelelő időben kezdték kiépíteni ügyfélbázisukat, és a fizetésekre válnak vállalatok örökségével küszködő magyar bankok piacvesztését kihasználva, sikerült az alacsony kockázatú vállalati ügyfélkört megszerezniük (lásd *Király és szerzőtársai* [2000]).

7. táblázat

A tőkeemegtérülés néhány régóta működő külföldi tulajdonú bankban (ROE, százalék)

Bank neve (alapítás éve)	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
CIB (1979)	22,6	25,5	39,6	49,4	35,4	18,2	18,2
Raiffeisen (1984)	39,9	53,5	62,2	46,7	37,8	23,8	16,4
Citibank (1985)	71,5	39,4	46,1	50,0	37,4	14,4	19,6
BA-CA (1990)	8,9	23,6	21,1	24,4	17,8	24,5	19,9
Bankszektor összesen*	-100,8	12,2	18,2	20,6	14,3	5,9	12,9
Infláció, éves átlagos	22,5	18,8	28,2	23,6	18,3	14,3	10,0
Egyéves államkötvény hozama, éves átlag	25,0	27,1	33,7	23,7	19,8	17,9	14,5

*1998-ban a Postabank, az MFB és a Reálbank nélkül.

Forrás: bankok jelentései és MNB.

A legjobb ügyfelek kimazsolázásával a zöldmezős bankok alacsonyabb hitelkamatok mellett is magasabb jövedelmezőséget érthettek el. Az új belépőknek ez a stratégiája másutt is ismert gyakorlat (lásd például *ECB* [2000]), és gyakran azzal a következménnyel jár, hogy megnöveli a piac többi szerelőjének átlagos kockázatát. A magyar piacon is megfigyelhető volt az ügyfélkör szerinti szegmentálódás az új bankok belépését követően, ami a jövedelmezőség szerinti szegmentálódást is maga után vonta (*Várhegyi* [1995b]). Azok a bankok, amelyeknél a magasabb kockázatú ügyfélkör maradt, gyakran aláárazták a saját kockázatukat annak érdekében, hogy megőrizzék piaci részesedésüket. A kezdetben erőtlen bankfelügyeleti ellenőrzés sokáig lehetővé tette a problémák továbbgörgetését, így a szükséges céltartalékok képzésére gyakran csak évek múlva került sor.

A korai piacra lépés arra is lehetőséget adott, hogy a bankok még akkor építsék ki ügyfélkörük magját, elsősorban a nagyvállalati körből, amikor jóval gyengébb volt a verseny a hazai piacon, és így kiaknázhatták a korszerűbb termékkör és a jobb szakmai háttér nyújtotta előnyüket (vö. *Ábel-Székely* [1994], *Claessens és szerzőtársai* [2000]).

Később, a kilencvenes évek közepétől, amikor a nagyvállalati piacon kimerültek a terjeszkedés lehetőségei, mindinkább nyitottak a lakosság, illetve a kis- és középvállalkozói kör irányába, bár elsősorban a magasabb jövedelmű rétegek (például *private banking*) és a középméretű vállalatok felé. Ettől eltérő piaci/termékstratégiát folytatott a Citibank, amelyik már a kilencvenes évek elejétől megkezdte lakossági szolgáltatásait, igaz csak „minőségi” körben és Budapest belvárosában, építve a mind nagyobb számú külföldi magánszemélyre.

A sikeres zöldmezős bankok *irányításában (corporate governance)* is sok hasonlóság figyelhető meg. A négy közül három esetében a tulajdonosok nagymértékben építettek a hazai (vagy a hazai viszonyokat és a nyelvet jól ismerő magyar származású) szakemberekre az operatív menedzsment (beleértve a vezérigazgatót és helyetteseit) kiválasztásakor. Ezzel is összefüggésben a piaci/termékstratégia kialakítása során nagy figyelmet szenteltek a helyi igényeknek és lehetőségeknek, és kevésbé erőltették az anyabankban kialakított stratégia keresztülvitelét.

Összegezve tehát a tapasztalatokat, elmondható, hogy a külföldi bankok magyarországi működése igen nagy különbségeket mutat. A különbségek nagyrészt a piacra lépés időpontjával magyarázhatók: a nyolcvanas években zöldmezős beruházásként alapított bankok tudták a legjobban kihasználni a gyenge verseny nyújtotta helyzetet. A korai piacra lépés tette lehetővé, hogy a legjobb ügyfeleket elhalásszák a korszerűtlen, rosszul irányított, állami tulajdonú hazai bankok elől. Ugyancsak ez tette lehetővé, hogy a leginkább felkészült hazai szakemberállomány tagjait alkalmazzák felső vezetőkként, akik tudásukkal hamar felzárkóztak nyugati társaik színvonalához, miközben a hazai viszonyokban is otthonosan mozogtak.

Magasabb jövedelmezőségük azonban nem a hazai bankokénál magasabb kamatrésből származott, hanem az alacsonyabb működési költségből és a kisebb céltartalékképzésből. Ennyiben a magyarországi tapasztalatok nem támasztják alá *Claessens és szerzőtársai* [2000] megfigyeléseit a külföldi bankoknak a fejletlenebb piacokon elért pozíciójukról. A zöldmezős beruházással alapított bankok általában alacsonyabb kamatréssel működtek, mint a privatizált bankok, és ez akkor is igaz, ha az utóbbiak közül kihagyjuk a lakossági piacon domináns OTP-t.

A teljesítményekben megfigyelhető különbségek másik része mögött többféle ok húzódik meg. Fontos határvonalat jelent a rossz örökségek megléte vagy hiánya: a korábbi monobankrendszerből kivált három bank a jelentős állami portfóliótisztítás és tőkeemelés, valamint a privatizáció után sem tudta levetkőzni összes gyengeségét. Ugyanakkor a lakossági piacot évtizedekig uraló OTP máig is élvezi a jó induló piaci pozícióból fakadó előnyöket. Fontos továbbá a tulajdonosi magatartás, elsősorban az, hogy mennyire próbálja a másutt bevált stratégiát erőltetni, illetve annak kidolgozását mennyire bízza rá helyi vezetőkre.

A külföldi jelenlét hatásai

A külföldi tulajdonosok jelenléte a magyar bankrendszerben mindvégig jelentős volt a kilencvenes években, a bankprivatizációt követően pedig meghatározóvá vált. Mivel a külföldi jelenlét folyamatos volt, és 1997-ig egyenletesen nőtt, nehéz elkülöníteni hatását más, a magyar bankpiacot, illetve a gazdaságot érő hatásoktól. Más kevésbé fejlett országban (*Claessens és szerzőtársai* [2000]), az EU-átlagnál elmaradottabb spanyol (*Pastor és szerzőtársai* [2000]), illetve portugál és görög (*Honohan* [2000]) bankszektorokban végzett vizsgálatok, valamint a bankpiac megnyitását követő argentin (*Clark és szerzőtársai* [2000]) és kolumbiai (*Barajas és szerzőtársai* [2000]) megfigyelések több egybecsengő következte-

tésre jutottak a külföldi tulajdon hatásait illetően. Közöttük van, amit a magyarországi tapasztalatok nem támasztanak alá: azt, hogy a fejletlenebb piacokra belépő külföldi bankok a magasabb kamatrés miatt érnek el jó jövedelmezőséget.

Van azonban néhány megfigyelés, ami összecseng a magyar tapasztalatokkal is. A legfontosabb a *bankpiaci versenyre* gyakorolt kedvező hatás, aminek folyamatát már a piac megnyitása, a megtámadhatóság elvi lehetősége is megindítja, és a belépések növekvő száma tovább erősíti. A másik fontos megfigyelés a *bankrendszer minőségére* (és ezzel közvetve a fogyasztói jólétre) gyakorolt pozitív hatás, ami a növekvő tőkeerőben, a hitelminőség javulásában, a kamatrés szűkülésében, a fajlagos költségszint mérséklődésében és a szolgáltatások javuló színvonalában mutatkozik meg, de – éppen a verseny miatt – nem mindig jár együtt a szektor jövedelmezőségének emelkedésével. Ezekon túl Magyarország esetében még egy hipotézis megfogalmazható: az, hogy a külföldi tőke korai és tömeges megjelenése a bankrendszerben *más szektorok tőkevonzó erejét is megnövelte*, a közvetlen tőkebefektetések felerősítésével pedig hozzájárult a gazdaság általános fejlődéséhez.

A bankpiaci verseny erősödése

A külföldi bankok piaci részaránya egy idő után elérte azt a kritikus szintet, ami a versenykörnyezetet is gyökeresen módosította. A versenytársak megjelenése azonban már azelőtt hatással volt a piaci szereplőkre, mielőtt a piaci részesedésekben mért erőviszonyokban fordulat következett volna be. A *megtámadhatóság (contestability) mint fenyegetés* már a kilencvenes évek elejétől hatással volt a magyar bankokra – akkortól, amikortól a banktevékenységek liberalizálása miatt bármely szereplő (így az újonnan belépő külföldi bank is) ugyanarra az ügyfélkörre és szolgáltatási palettára alapozhatta üzletét. A megtámadhatóság elméletének érvényességét a magyar bankpiacon erősíti a viszonylag alacsony belépési küszöb (vö. *Bikker–Groeneveld* [1998]), mint ahogy a dereguláció, a szabályozás által kevésbé szegmentált piac, valamint a technikai fejlődés hatásai is (lásd *Molyneaux* [1999]).

A megtámadhatósági elmélet érvényességének legjobb jele az OTP viselkedése. Az ötvenes évektől monopolhelyzetet élvező lakossági bank a piac liberalizálása után is évekig oligopolisztikus pozíciót élvezett, és a kilencvenes évek végén is a lakossági bankpiac 40 százalékát uralta. Ennek ellenére már az évtized közepétől intenzív termékfejlesztésbe kezdett a bank, miközben költséghatékonyságát is növelte. A kilencvenes évek végére nemcsak az egyik leghatékonyabb szereplője a magyar bankpiacnak, hanem szolgáltatásai versenyképességével ügyfélkörének túlnyomó részét is sikerült megőriznie.

A külföldi bankok nagyszámú belépése azonban egy idő után valóságosan is *csökkentette a bankpiac koncentrációs fokát*, és erodálta korábbi nagybankok piaci pozícióját. A többségi külföldi tulajdonban lévő bankok számának és piaci részesedésének növekedésével párhuzamosan mind a legnagyobb öt, mind a legnagyobb tíz bank együttes részesedése csökkent (8. táblázat). Korábban láthattuk, hogy az új belépők miként szorították ki a régi nagybankokat a piacról, csaknem függetlenül attól, hogy időközben az utóbbiak többsége is külföldi tulajdonba került. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a külföldi bankok inkább az új belépésekkel teszik kiegyensúlyozottabbá a piacot, mint a hazai bankok megvásárlásával. A privatizáció során külföldi szakmai befektető kezébe került bankok piacvesztése a legtöbb esetben nem állt meg, a piaci pozíció növelésére csak más bank beolvasztása teremtett lehetőséget (például az Agrobankot beolvasztó Erste esetében). Egyetlen kivételt találunk, a Bayerische Landesbank tulajdonába került Magyar Külkereskedelmi Bankot, amelyik az 1996-ig tartó piacvesztési folyamatot megfordítva tört újra előre, és 1997–2000 között a második helyet birtokolta.

8. táblázat

A piaci struktúra változása a koncentráció és a tulajdonosok szerint

Megnevezés	1990	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
A legnagyobb öt bank részesedése (százalék)	83	69	64	61	59	56	54	55	53
ebből:									
– a többségi külföldi tulajdonú bankok részesedése (százalék)	0	0	0	0	14	24	29	30	30
– a többségi külföldi tulajdonú bankok száma	0	0	0	0	2	3	3	4	4
A legnagyobb tíz bank részesedése (százalék)	93	84	81	80	77	74	69	74	73
ebből:									
– a többségi külföldi tulajdonú bankok részesedése (százalék)	5	9	11	13	32	42	42	45	46
– a többségi külföldi tulajdonú bankok száma	2	4	4	4	7	8	8	8	8
Többségi külföldi tulajdonú bankok száma a piacon	12	17	19	18	24	25	25	25	26

Forrás: a bankok jelentései alapján saját számítás.

9. táblázat

A bankpiac koncentrációja és a tulajdonformák

Megnevezés	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Herfindahl–Hirschman-index (HHI)*	1 460	1 324	1 235	1 139	997	953	922	888
<i>Négyzetösszeg az OTP nélkül</i>	<i>462</i>	<i>388</i>	<i>392</i>	<i>356</i>	<i>329</i>	<i>336</i>	<i>345</i>	<i>365</i>
1. bank piaci részesedése (százalék)	31,6	30,6	29,0	28,0	25,8	24,9	24,0	22,9
<i>az 1. bank tulajdonformája</i>	<i>má</i>	<i>má</i>	<i>vp</i>	<i>vp</i>	<i>vp</i>	<i>vp</i>	<i>vp</i>	<i>vp</i>
2. bank piaci részesedése (százalék)	13,8	10,8	9,3	8,4	8,2	9,2	9,2	9,4
<i>a 2. bank tulajdonformája</i>	<i>má</i>	<i>má</i>	<i>má</i>	<i>vp</i>	<i>kb</i>	<i>kb</i>	<i>kb</i>	<i>kb</i>
Távolság 1. és 2. között (százalékpont)	17,8	19,8	19,7	19,6	17,7	15,7	14,8	13,5
3. bank piaci részesedése (százalék)	9,1	8,9	8,9	8,0	8,1	7,9	7,6	8,0
<i>a 3. bank tulajdonformája</i>	<i>má</i>	<i>má</i>	<i>kb</i>	<i>má</i>	<i>kb</i>	<i>kb</i>	<i>kb</i>	<i>kb</i>
Távolság 1. és 3. között (százalékpont)	22,5	21,7	20,1	20,0	17,8	17,0	16,5	14,8

* HHI (a koncentráció mérőszáma) = a piaci részarányok négyzetösszege. Az Egyesült Államok versenyszabályai szerint 1000 alatti HHI esetén a piac nem koncentrált, 1000 és 1800 közötti értéknél mérsékelt koncentrált, 1800 felett erősen koncentrált (vö. Horizontál Merger Guidelines, www.usdoj.gov).

Jelmagyarázat: *má*: magyar állam; *kb*: külföldi bank; *vp*: vegyes tulajdon + pénzügyi befektetők.

Forrás: a bankok jelentései alapján saját számítás.

A bankpiac egészének koncentrációs fokát mérő Herfindahl–Hirschman-mutató (HHI) a koncentráció folyamatos és erőteljes csökkenését jelzi (9. táblázat). A koncentráció mérséklődését főleg a végig első helyezett OTP csaknem 10 százalékpontos piacvesztése idézte elő, bár 1997-ig a többi (volt) állami nagybank (MHB, K&H, MKB, BB) pozíciójának romlása is hozzájárult ehhez. A piaci részarányok OTP nélkül számított négyzetösszegének alakulása (9. táblázat 2. sora) emellett azt is mutatja, hogy 1997 után az OTP-n kívüli piac koncentrációja nőtt, vagyis a viszonylag jelentős piaci pozíciójú ban-

kok erősödtek. Ez azért fontos, mert a piac versenyviszonyait nemcsak a koncentráció foka határozza meg, hanem az is, hogy mekkora a távolság a piacvezető és a második legnagyobb bank között (*Molyneaux* [1999]).

Ahhoz, hogy erős legyen a verseny, minél kiegyenlítettebb mezőnyre van szükség. Bár nemcsak az első és a második, de az első és a harmadik helyezett között is folyamatosan szűkült a rés a kilencvenes évtizedben, a piac szerkezete még ma sem felel meg a versenypiacénak. A piacvezető bank erőfölénye továbbra is jelentős maradt a piac egészén (14 százalékpont), és különösen a lakossági piacon, ahol az OTP és a sorban következő bank közötti távolság 30 százalékpont.

A jövőben valószínűleg a koncentráció nem az új belépések következtében mérséklődik, és válik a piac kiegyensúlyozottabbá, hanem a már ittlévők fúziói és felvásárlásai miatt. Ennek első példáját mutathatja a K&H és az ABN Amro fúziója, amivel a piac 5. és 6. helyeit elfoglaló két bank együtteséből keletkező új K&H a második helyre léphet elő, és ezzel az eddiginél komolyabb kihívást jelenthet a piacvezető OTP számára. A magyar bankpiac adott szerkezete miatt a *koncentráció növekedése egy ideig* paradox módon *a verseny erősödésével járhat együtt*, mivel kiegyenlítettebbé válhat a méretstruktúra. Az ehhez szükséges felvásárlásokat viszont éppen az segítheti elő, hogy a jelentősebb hazai bankok mögött tőkeerős anyabankok állnak.

A bankszektor minősége

A magyar bankrendszer minőségét néhány kiválasztott mutatóval jellemezzük (*10. táblázat*). Meglepő módon a bankszektor térhódításában a külföldi bankok belépése sem hozott áttörést: a gazdaságon való áthatolást (*penetration*) tükröző GDP-arányos banki eszközök aránya változatlanul alacsony. Bár a csökkenést sokáig megmagyarázták a szektorban végbement portfóliótisztítások, az évtized végére kialakult alacsony arány azt mutatja, hogy tág tere van még Magyarországon a banki szolgáltatások bővülésének. A szektorban az elmúlt évtizedben végbement fejlődés alapján feltételezhető, hogy a lassú piaci terjeszkedés kevésbé a bankszektor elmaradottságát tükrözi, mint inkább egyik oldalon a lakosság és a kisebb vállalkozások attitűdjét (az adóelkerülés miatt kiterjedt készpénzforgalmat, a szürke-fekete gazdaság virulását, a háztartások ellenérzését a hitelfelvétellel szemben), illetve a másik oldalon a bankok kockázatkerülő magatartását, ami sokáig gátolta a lakossági és a kisvállalkozói hitelezést. Mindenesetre kedvező jel, hogy a banki eszközökön belül az utolsó években nőtt a vállalatoknak és háztartásoknak nyújtott ügyfélhitelek aránya.

Néhány mutató azonban minőségi javulást tükröz. A hitelminőség javulása 1995 után már már az állami portfóliótisztítás eredménye, hanem a bankok óvatosabb hitelpolitikájának köszönhető, amiben a tulajdonosi követelményeknek döntő szerepe van. Hasonlóan, a saját tőke gyarapodása a tulajdonosok attitűdjét mutatja. A két tényezőt ötvöző tőkemegfelelési mutató alakulása nem volt ugyan töretlen (a visszaesés elsősorban az orosz válsághoz kapcsolódik), de szintje ma is kielégítő. A jövedelmezőség mérséklődése 1998–1999-ben részben a verseny erősödését, részben az orosz válságot és a céltartálék-képzési szabályok azt követő szigorodását tükrözi.

Az erősödő verseny hatása a fajlagos működési költségekre csak az évtized utolsó éveiben mutatható ki. A működési költségek emelkedése kezdetben nemcsak a verseny gyengeségével volt magyarázható, hanem a fejlesztési szükségletekkel és a versenyképes bérszínvonal kialakításával is. A rossz szervezeti struktúrákban működő és elmaradott információtechnológiával jellemezhető magyar bankok átalakítása költségekkel járt, a gyenge hálózattal működő külföldi bankoknak pedig a hálózatfejlesztés és ügyfélszerzés okozott többletköltségeket. A verseny erősödésével azonban minden bank számára lét-

10. táblázat
A magyar bankrendszer teljesítménye és minősége, 1994–2000*

Megnevezés	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
A bankok száma	44	44	42	47	44	42	42
Áthatolás (<i>penetration</i>): banki eszköz a GDP százalékában	70,4	66,4	67,2	67,2	68,2	64,3	63,8
Ügyfélhitelek az összes eszköz százalékában	38,1	33,4	33,1	35,0	33,7	36,3	41,3
Rossz és kétes követelések az összes eszköz százalékában	11,5	7,4	4,0	3,2	1,8	2,6	2,0
Saját tőke (milliárd forint)	209	296	377	550	571	629	786
Tőke megfelelési mutató	15,6	18,3	18,9	17,3	9,9	15,0	13,9
Adózás előtti eredmény (milliárd forint)	25,6	53,9	77,6	78,5	52,2	37,0	101,4
Eszközarányos jövedelmezőség (ROA)**	0,2	1,5	1,7	1,3	0,9	0,5	1,2
Tőkearányos jövedelmezőség (ROE)**	12,2	18,2	20,6	14,3	10,7	5,9	12,9
Működési költség az összes eszköz százalékában	3,2	3,7	3,6	3,8	4,0	3,7	3,5
Kamatrés	4,3	4,7	4,0	4,6	4,5	3,7	3,7

* Takarékszövetkezetek nélkül.

** 1998-ban a Postabank, az MFB és a Realbank együttesen 177 milliárd forint vesztesége nélkül, mivel ezek nagy része a korábbi években halmozódott fel, de akkor a bankok nem mutatták ki.

Forrás: Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete és Magyar Nemzeti Bank.

fontosságú lett a működési költségek leszorítása, aminek hatása 1999-től a szektor átlagos mutatóiban is tükröződik.

Hasonlóan a növekvő verseny hatását tükrözi az átlagos kamatrés csökkenése az utolsó években. Az 1997-től felerősödő gazdasági növekedés hatására megnőtt ugyan a hitelkereslet, de ennél is jobban nőtt a bankok hitelkínálata. A hitelezési versenyben a külföldi háttérrel rendelkező bankok gyakran előnyt élveztek az anyabank által átcsoportosított, a hazainál olcsóbb források miatt. Eleinte főleg az első osztályú adósnak számító vállalatok körében csökkentek a hitelkamatok a verseny hatására, az évtized végén azonban a termékek és ügyfelek szélesebb körében is mérséklődtek a hitelek reálkamatai.

Elmondható tehát, hogy bár az átlagos banki jövedelmezőséget hosszabb távon mérsékelte a külföldi bankok nagyszámú piacra lépése, a banki szolgáltatások fogyasztói nyertesei lettek ennek a folyamatnak, ami végső soron a hazai gazdaság számára általános jóléti hatást jelentett.

A közvetlen tőkebefektetések vonzása

A bankrendszer korai megnyitása a külföldiek előtt nemcsak a szektorba fektetett banktőkével növelte meg a közvetlen tőkebeáramlásokat (FDI), hanem más szektorok tőkevonzása révén is. A bankszektorba áramlott működőtőke fontossága sem elhanyagolható azonban, különösen a kilencvenes évek második felében, amikor a privatizáció során banktulajdont szerzett külföldi bankok befektetései is éreztették hatásukat a zöldmezős beruházások mellett. Mivel a privatizáció során a magyar kormány előnyben részesítette a tőkeemelésre is vállalkozó vevőket, az eladások nyomán jelentős (a szektor akkori ösztőkéjének ötödére becsülhető) új tőke is került a bankrendszerbe – lásd *Várhegyi* [1999]). Ebben az időszakban is beléptek a piacra új külföldi szereplők, miközben a már régóta itt lévő külföldi tulajdonú bankokban tőkeemelésekre került sor.

A kilencvenes évtizedben a privatizáció és a hozzákapcsolódó tőkeemelés révén csaknem egymilliárd dollár külföldi tőke áramlott a magyar bankszektorba (körülbelül 700 millió dollár vételárként,² amihez csaknem 300 millió dolláros tőkeemelés társult), miközben zöldmezős bankalapítások útján *további* mintegy félmilliárd dollárnyi tőke jött be. (Jelentős a külföldi tulajdonosok szerepe az összes banki saját tőke alakulásában is, amit a visszatartott eredmény és a tőketartalék növekedése is gyarapított, és ami 1995–2000 között 2,1-ről 2,6 milliárd dollárra emelkedett.)

Felvethető az a hipotézis, hogy a külföldi bankok korai belépése a kevésbé fejlett bankrendszerekbe a gazdaság más szektoraiban is felerősíthetik a direkt tőkebefektetéseket (lásd például *Bonin és szerzőtársai* [1998]). A külföldi cégek magyarországi letelepedését valóban megkönnyítette, hogy az itteni leányvállalat ugyanazon bank leányának szolgáltatásait vehették igénybe, mint otthon az anyavállalat. Különösen az első időkben, amikor a külföldi tulajdonú bankok ügyfélkörét éppen azoknak a külföldi vállalatoknak az érdekeltségei alkották, amelyek otthon az anyabank ügyfélkörébe tartoztak.

A külföldi bankok piacra lépése és a közvetlen tőkebefektetések között feltételezhető kapcsolatot a közép-kelet-európai országok összehasonlítása is alátámasztja (*11. táblázat*). Ha nem is bizonyítható ennek alapján az oksági kapcsolat megléte, valószínű, hogy az erős (0,91-os) korreláció a GDP-arányos közvetlen tőkebefektetések és a többségi tulajdonú külföldi bankok aránya között bizonyos részben oksági viszonyt is takar. A korreláció persze részben egyszerű együttmozgást tükröz: vélhetően azokba az országokba áramlott jelentős mértékben a banktőke és az egyéb működőtőke, ahol a gazdaságpolitika kellően nyitott volt a külföldiekkel szemben.

Megítélésem szerint mégsem hanyagolható el a bankszektor megnyitásának szerepe a külföldi tőke általános vonzásában. Nem is kizárólag azért, mert kényelmesebb működési feltételeket biztosítottak a letelepedett külföldi bankok, hanem mert a bankszektor megnyitása egyfajta politikai üzenetet is hordozott. A bankrendszer ugyanis általában erősen „átpolitizált” szektor (hasonlóan az energetikához, telekommunikációhoz), ezért az itteni nyitás politikai elkötelezettséget is tükröz, különösen mivel nehezen megfordítható folyamatot indít el.

11. táblázat

A külföldi banktulajdon és a közvetlen tőkebefektetések (FDI) közötti kapcsolat

Ország	Összes FDI 1989–1999 között (milliárd dollár)	Összes FDI egy főre vetítve (dollár)	Összes FDI az 1999. évi GDP százalékában	Bankok száma	Ebből: többségi külföldi tulajdonú bankok	Többségi külföldi tulajdonú bankok aránya (százalék)
Magyarország	18,1	1664	34	42	32	76
Csehország	14,9	1456	28	40	26	65
Lengyelország	20,0	517	13	74	40	54
Szlovákia	2,1	370	10	22	6	27
Szlovénia	1,4	700	7	31	5	16

Forrás: EBRD [2000], The Banker, 2001. április, központi bankok jelentései.

² Ennek egy része árszió volt, így nem jelent meg a bankrendszer tőkenagyságában.

Következtetések

A bankszektor korai megnyitása következtében már a nyolcvanas években és a kilencvenes évek első felében nagyszámú külföldi bank lépett be a magyar bankpiacra, és a piac növekvő szeletét hasították ki maguknak. A bankprivatizációkat követően, 1997-től a külföldi bankok domináns tulajdonosaivá váltak a magyar bankoknak. A befektetői stratégiák közül azok az esetek bizonyultak a leginkább sikeresnek, ahol a korai piacra lépés erőteljes és egyre szélesebb körű piaci aktivitással párosult, és ahol a tulajdonosok építettek a hazai viszonyokat ismerő menedzsmentre. Bár ezek többsége zöldmezős beruházással jött létre, a zöldmezős bankok között is vannak szép számmal rosszul teljesítők, olyan esetekben is, amikor az anyabank otthon vagy másutt eredményesen működik. A rossz szerkezetű egykori állami bankok megvásárlásával viszont általában még a másutt sikeres szakmai befektetők sem értek el piaci sikereket és kielégítő hatékonyságjavulást.

Annak ellenére, hogy nem minden piaci lépés hozott sikert a tulajdonosának, a nagyarányú külföldi jelenlét a magyar bankrendszer egészére döntően pozitív hatást gyakorolt. A *kedvező hatások* a következőkben összegezhetők.

- A nagyszámú külföldi belépésekkel csökkent a bankpiac koncentrációs foka, mérséklődött a piacvezető bank erőfölénye, ami hozzájárult a kiegyenlítettebb erőviszonyok és jobb versenykörnyezet kialakulásához.

- Bár a külföldi bankok megjelenése kezdetben csak a vállalati bankpiacon erősítette a versenyt, a megtámadhatóság miatt azonban a lakossági piacon is javította a hazai bankok szolgáltatási színvonalát, noha itt a belépések hatása eleinte még nem volt közvetlenül érzékelhető.

- A belépések miatt erősödő verseny mérsékelte a banki működési költségeket és az átlagos kamatrést, ami a banki szolgáltatások fogyasztói számára előnyös, és az egész gazdaságra jóléti hatást gyakorol.

- A zöldmezős befektetések és a tőkeemeléses bankvásárlások növelték a bankszektor tőkeerejét és stabilitását. Az utóbbit a hitelek javuló minősége is kedvezően befolyásolta.

- A külföldi bankok jelenléte a szolgáltatások színvonalának növekedésén és a piacra lépés pozitív üzenetén keresztül a más szektorokba beáramló közvetlen tőkebefektetéseket is elősegítette.

A külföldi bankok belépésének ugyanakkor néhány *kedvezőtlen következménye* is volt, bár ezek inkább a kilencvenes évek első felében jelentkeztek, és mára elenyésztek.

- A fejlett termékkörrel, kedvező forrás szerkezettel (olcsó forrás az anyabanktól) jellemezhető és adókedvezményt élvező külföldi bankok korai belépése megnehezítette a rossz örökségeket hurcoló hazai bankok feljavítását, mivel a jobb vállalati ügyfelek kimazsolázása növelte az utóbbiak hitelezési kockázatát.

- A belépő külföldi bankok kezdetben a piac szegmentálására törekedtek, ami hosszú ideig beszűkítette a fogyasztókra gyakorolt pozitív jóléti hatás érvényességi körét (a lakosság szélesebb köre és a kisebb méretű vállalkozások ezt a kedvező hatást csak az évtized végétől élvezik).

Végül meg kell említeni egy paradox jelenséget. Miközben a kelet-közép-európai térség átalakuló gazdaságai közül a magyar bankszektorba léptek be a legkorábban és a legnagyobb arányban a külföldi bankok, a bankok piaci térnyerése a gazdaságban rendkívül alacsony maradt: alacsonyabb, mint Szlovéniában, Csehországban és Szlovákiában (bár ezekben az országokban még nem fejeződött be a bankrendszerek megtisztítása), és sokkal alacsonyabb, mint a fejlett országok többségében (vö. *The Banker*, 2000. január és november). Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a korszerű pénzügyi szolgáltatások megjelenése és a verseny erősödése önmagában nem elégséges ahhoz, hogy megváltoztassa egy társadalom bankhasználati szokásait.

Ha egyenleget kell vonnunk a pozitív és negatív hatásokból, egyértelműen az előbbieket dominálnak. Különösen igaz ez akkor, ha az időtényezőt is figyelembe vesszük, és a jelen, illetve a jövő aspektusából értékeljük a folyamatokat. A piactorzító és költségnövelő hatások ugyanis a kilencvenes évtized második felében mind inkább elenyésztek, miközben a bankpiaci verseny és a bankszektor minőségét javító hatások felerősödtek.

Hivatkozások

- ÁBEL ISTVÁN–SZÉKELY P. ISVÁN [1994]: Market Structure and Competition in the Hungarian Banking System. Megjelent: *Bonin–Székely* [1994].
- BIKKER, J. A.–GROENEVELD, J. M. [1998]: Competition and Concentration in EU Banking Industry. Research Series Supervision, No. 8, De Nederlandsche Bank.
- BONIN, J. P.–SZÉKELY, I. P. (szerk.) [1994]: The Development and Reform of Financial Systems in Central and Eastern Europe. Edward Elgar Publishing Ltd., Aldershot, England.
- BONIN, J. P. ÉS SZERZŐTÁRSAI [1998]: Banking in Transition Economies. Edward Elgar Publishing Ltd., Cheltenham, UK.
- CLAESSENS, S.–DELMIRGÜC-KUNT, A.–HUIZINGA, H. [2000]: The role of Foreign Banks in Domestic Banking Systems. Megjelent: *Claessens–Jansen* (szerk.) [2000].
- CLAESSENS, S.–JANSEN, M. (szerk.) [2000]: The Internalization of Financial Services. The World Bank and World Trade Organizations, Kluwer Law International, London, Hága, Boston.
- EBRD [2000]: Transition Report 2000. European Bank for Reconstruction and Development, London.
- ECB [2000]: EU banks' margins and credit standards. European Central Bank, Frankfurt a.M., december.
- FARKAS ISTVÁN [1999]: Bank privatization – the Hungarian case. Central European Banker, február.
- KIRÁLY JÚLIA ÉS SZERZŐTÁRSAI [2000]: Experience with Internationalization of Financial Sector Providers – Case Study: Hungary. Megjelent: *Claessens–Jansen* (szerk.) [2000].
- MOLYNEAUX, PH. [1999]: Increasing concentration and competition in European banking: The end of anti-trust? EIB Papers, Volume 4. No. 1.
- PAPI, L.–REVOLTELLA, D. [2000]: Foreign Direct Investment in the Banking Sector: A Transitional Economic Perspective. Megjelent: *Claessens–Jansen* (szerk.) [2000].
- PASTOR, J. M. ÉS SZERZŐTÁRSAI [2000]: The Opening of the Spanish Banking System: 1985-98. Megjelent: *Claessens–Jansen* (szerk.) [2000].
- VÁRHEGYI ÉVA [1995a]: Bankok versenyben. Pénzügykutató Rt., Budapest.
- VÁRHEGYI ÉVA [1995b]: A magyar bankpiac szerkezete – koncentráció, szegmentáltság, jövedelmi polarizáció. Közgazdasági Szemle, 3. sz.
- VÁRHEGYI ÉVA [1996]: A bankvezetők kiválasztása Magyarországon. Szociológiai Szemle, 3–4. sz.
- VÁRHEGYI ÉVA [1998a]: Bankprivatizáció. Kulturtrade, Budapest.
- VÁRHEGYI ÉVA [1998b]: A magyar banktulajdonosi szerkezet sajátos vonásai. Közgazdasági Szemle, 10. sz.
- VÁRHEGYI ÉVA [1999]: Hungarian Banking Sector after Privatisation. Central European Banker, február.